

STAJALIŠTA MLADIH ODRASLIH

OSOBA O RAZVODU

Organizacija života

William V. Fabricius i Jeffrey Hall

Postoji rastući konsenzus da je potrebno u obzir uzimati stajališta djece pri odlučivanju razvedenih roditelja i sudova i da mladi odrasli koji su proživjeli razvod roditelja mogu biti važan izvor informacija o stajalištima djece. U ovoj su studiji autori procjenjivali stajališta 820 studenata iz razvedenih obitelji po pitanju organizacije života djece nakon razvoda roditelja. Ispitanici su željeli provoditi više vremena sa svojim očevima dok su odrastali, a najboljom organizacijom života smatrali su provođenje podjednakog vremena sa svakim roditeljem. Organizacija života koju su imali kao djeca davala im je premalo vremena s očevima. Ispitanici su izvijestili da su njihovi očevi željeli više vremena s njima, ali da njihove majke općenito nisu željele da oni provode više vremena sa svojim očevima.

Svrha ove studije je istražiti ishode razvoda sa stajališta mladih odraslih osoba koje su odrastale uz razvode roditelja. Važne posljedice razvoda roditelja za te mlade osobe uključuju njihove percepcije, stajališta o uzročno-posljedičnim vezama, stavove i osjećaje koje su imali dok su započinjali vlastite živote odraslih osoba i osnivali obitelji. Raste konsenzus (L'Heureux-Dube, 1998.; Mason, 1999.; Wallerstein & Lewis, 1998.) o tomu da je za odluke roditelja i sudova pri razvodu potrebno uzeti u obzir stajališta djece te da mlade odrasle osobe koje su proživjele razvod roditelja mogu biti važan izvor informacija o stajalištima djece. No, znanstvenici koji su istraživali razvod, u pravilu nisu ispitivali mlade odrasle osobe o razvodu roditelja.

Važan aspekt života djece razvedenih roditelja jest kako je njihov život bio organiziran u smislu provođenja vremena sa svakim od roditelja. Odluke o organizaciji života donesene su rano u postupcima razvoda i naginju tomu da se produljuju tijekom djetetova života u razvedenoj obitelji. U većini su slučajeva te odluke donesene zbog njih. S obzirom na to da organizacija provođenja vremena s roditeljima uspostavlja kontekst njihova svakodnevnog života, djeca razvedenih roditelja najčešće stvaraju čvrsta stajališta o tom pitanju.

Bilješka autora: Želimo zahvaliti Dominici Nersita za pomoć u ranim fazama ovoga projekta i Sandy Braver i Irwin Sandler za komentare na prethodnu verziju.

FAMILY AND CONCILIATION COURTS REVIEW, Vol. 38 Br. 4, lipanj 2000., 446-461
© 2000 Sage Publications, Inc.

Ranija istraživanja o stajalištima mlađe djece prema organizaciji života pokazala su da djeca žele slobodan i učestali pristup roditelju s kojim ne žive. Na primjer, Rosen (1979.) je utvrdio da je 60% djece željelo neograničeni kontakt, bez obzira na to je li roditelj s kojim su živjela bio majka ili otac. Djeca su opetovano inzistirala na tome da je viđanje roditelja s kojim ne žive kad god žele i mogućnost da ga viđaju često, činilo da im razvod roditelja bude podnošljiv.

Kelly i Wallerstein (1977.) izvjestili su da su mlađa djeca smatrala izrazito neadekvatnim uobičajeno viđanje svakog drugog vikenda. "Jedina mlađa djeca koja su bila dovoljno zadovoljna s organizacijom kontakata bili su 7- i 8-godišnjaci koji su imali kontakte 2 ili 3 puta tjedno, najčešće odlazeći u stan oca biciklom (str. 52). Također su izvjestili da su i starija djeca željela lakši pristup i česte kontakte. Pokazalo se da su ovi osjećaji djece dobili izvjesnu vanjsku potvrdu time što je "bilo iznenađujuće malo slučajeva gdje smo smatrali da su česti kontakti štetni za dijete, ili gdje bi takvi česti kontakti stavljali dijete u situaciju značajnog rizika". (str. 54).

Stajališta mlađe djece, iako uvjerljiva, nisu imala puno utjecaja na javne političke rasprave o skrbi i kontaktima. Moguće je da su osjećaji mlađe djece smatrani relativno privremenima, rezultatima utjecaja i, na koncu, slabo povezanim s mjerljivim ishodima. Javna rasprava o politici skrbi i kontaktima općenito se svrstava u kategoriju roditeljskih (a od nedavno i baka i djedova), a ne dječjih želja (Mason, 1999.). Zato je važno što su Wallerstein i Lewis (1998.) izvjestili o longitudinalnom praćenju stajališta ove djece sada kad su odrasle osobe. Njihovo se izvješće temelji na pod-uzorku od 25 ispitanika (sada u dobi 27 do 32 godine) u toj longitudinalnoj studiji.

Wallerstein i Lewis (1998.) utvrdili su kako su mnogi od njihovih ispitanika izvjestili da su raspoređivanje viđanja očeva bili previše otežani i kruti te da su, kad su se odvijali, imali malo zadovoljstva ili koristi u smislu razvijanja odnosa s očevima. Kao odrasle osobe, sad imaju snažan osjećaj, isto kao i onda, da su njihove želje trebale biti uzete u obzir te da ih ljuti i žale što nisu. Na osnovi sadašnjih stajališta ove odrasle djece razvedenih roditelja, Wallerstein i Lewis tvrde da se dječji glas često dovoljno ne čuje pri donošenju odluka o organizaciji života i rasporedima kontakata.

Iz izvješća Wallerstein i Lewis jasno je da su njihovi ispitanici željeli više fleksibilnosti u određivanju rasporeda kontakata, ali nije jasno jesu li željeli više ili manje vremena s očevima. Pitanje fleksibilnosti rasporeda kontakata odvojeno je od pitanja količine vremena provedenog s očevima, ali je razumno pretpostaviti da su ove odrasle mlade osobe željele da se njihov glas čuo u vezi s oba pitanja. Među najbolje prilagođenim od ovih ispitanika u dobi od 7 i 8 godina bili su oni koji su mogli biciklima odlaziti očevima, postičući neku kontrolu i nad rasporedom i nad vremenom provedenim s očevima. Ako smo u

stanju uzeti u obzir dječje želje u pogledu kontakata, onda je ključni podatak koji nedostaje, količina vremena koje sada žele da su u djetinjstvu imali sa svojim očevima.

Poduzeli smo sustavno istraživanje ovog pitanja na velikom uzorku mladih odraslih osoba, koje se, kao i ispitanici u Wallerstein i Lewis, prisjećaju i procjenjuju iskustva iz svojeg djetinjstva u obitelji razvedenih roditelja. Prvo, ispitujuemo njihova izvješća o organizaciji života koju su imali i kako se ta organizacija mijenjala s protekom vremena. Drugo, istražujemo kakvu su organizaciju života željeli i kakvu organizaciju misle da su željele njihove majke i očevi. Treće, detaljno ispitujuemo kakvu organizaciju života ova sljedeća generacija roditelja smatra najboljom.

Važno je odrediti kakve se organizacije života odrasli mladi sjećaju da su imali. Izvješća u pravilu pokazuju da većina razvedenih očeva ne viđa puno svoju djecu (Furstenberg Nord Peterson, Zill 1983., Seltzer, Bianchi, 1988. U.S. Bureau of the Census, 1991., Tablica C). Međutim, ta su istraživanja gotovo isključivo provedena nad majkama. Kad ih se upita, očevi izvještavaju o većoj uključenosti, kako na subjektivnoj (Ahrns, 1983., Fulton 1979.) tako i na objektivnoj skali (Braver i sur., 1993.). Dio razlike može biti rezultat različitih tumačenja majki i očeva o tomu što čini uključenost oca (Ahrns 1983.). Dječja su tumačenja koliko uključenosti su imali s očevima važna jer ona čine dječju subjektivnu procjenu razlike između onoga što su imala i onoga što su željela.

Odrasle mlade osobe imaju stanovito razumijevanje toga kakvu je organizaciju želio svaki od njihovih roditelja. Ono se temelji ne samo na onome što su roditelji rekli, već i na osnovi roditeljskih postupaka. Ove percepcije onoga što su njihovi roditelji željeli važne su jer su dio razumijevanja mladih odraslih o tomu kako i zašto su njihovi roditelji donosili odluke o organizaciji života kakve su donosili. Te su percepcije također i mogući izvor osjećaja odbačenosti ili žaljenja ako su osjetili da je roditelj želio premalo uključenosti ili da je jedan roditelj želio da drugi roditelj ima premalo uključenosti u njihov život.

Možda je prednost kod ispitivanja odraslih mladih o tome što su im roditelji željeli ta da se može izbjeći pristranost zbog vlastitih interesa koja bi mogla utjecati na roditeljska izvješća. Bilo je izvješća da majke žele uključivanje oca (Furstenberg, 1998.). Puno manje znamo o tomu što očevi žele (Seltzer i Brandreth, 1994.). Statistika koja pokazuje da razvedeni očevi provode premalo vremena sa svojom djecom ne pokazuje nam nužno da je to ono što očevi žele. Neki očevi možda žele malo vremena, ali su drugi mogli željeti preuzeti podjednaku odgovornost za odgoj djeteta, ali su ih okolnosti u tome spriječile. Na taj način, percepcije mladih odraslih osoba o organizaciji života koju su njihovi roditelji željeli mogu trećoj strani pružiti potrebne informacije o tome kakvu su vrstu organizacije života željele njihove razvedene majke i očevi.

Posljednji dio o njihovim stajalištima je njihovo uvjerenje o tomu kakva je organizacija života najbolja za djecu. To će uvjerenje njima biti osobno važno na najmanje dva načina. Oni će procijeniti organizaciju života kakvu su imali u svjetlu onoga što vjeruju da je najbolje za djecu, a njihovo mišljenje o tomu što je najbolje, utjecat će na buduće odluke koje će možda morati donositi o vlastitoj djeci. Oni mogu misliti da je ono što sami misle da najbolje, slično mišljenju njihovih razvedenih majki ili mišljenju razvedenih očeva, ili ni jednoga od njih. Do razine do koje svoja mišljenja vide kao različita, a uvjerenja svojih roditelja kao kriva, oni se mogu biti u stanju čvršće držati svojih uvjerenja. Posljedično smo također ispitali što misle da bi razvedene majke i očevi vjerovali da je najbolja organizacija života za djecu.

Derevensky i Deschamps (1997.) nedavno su istražili neka od ovih pitanja i zaključili su kako većina odraslih mladih ne vidi zajedničku skrb kao provedivu opciju; međutim, njihov zaključak može biti preuranjen. Proučavali su vrlo mali uzorak ($N = 37$) studenata iz obitelji razvedenih roditelja i jedino pitanje koje su postavili o poželjnoj organizaciji života bilo je jesu li željeli zajedničku skrb ili samostalnu skrb jednog ili drugog roditelja. Većina je studenata bila u isključivoj skrbi majke, a 83% njih to je preferiralo. Međutim, moguće je da su okolnosti kao što su život roditelja u različitim školskim okruzima spriječavale studente da vrijeme podjednako rasporede između roditeljskih domova, iako su i dalje željeli više vremena s očevima. Derevensky and Deschamps nisu pitali koliko su vremena željeli s očevima, niti su pitali što misle kakva bi organizacija života bila najbolja za djecu općenito. Ipak, oni jesu utvrdili da je od onih studenata koji su bili u zajedničkoj skrbi, 80% njih to i preferiralo.

METODA

Sudionici

Sudionici su bili studenti iz uvodnog kolegija psihologije na velikom jugozapadnom državnom sveučilištu koji su u sklopu kolegija sudjelovali u istraživanju tijekom jeseni 1996., jeseni 1997., proljeća 1998. i proljeća 1999. Za to vrijeme 344 sudionika i 485 sudionica potvrdilo je da dolaze iz obitelji razvedenih roditelja. Ti sudionici činili su uzorak ovog istraživanja.

Tijekom svih pet semestara, 30,7% studenata izvjestilo je da su njihovi roditelji razvedeni. To je usporedivo s općenitom procjenom da će se trećina roditelja djece razvesti (Bumpass&Sweet, 1989.; National Center for Health Statistics, 1990., Table 1-31). Žene (31,3%) iz obitelji razvedenih roditelja

nisu bile značajno zastupljenije od muškaraca (29,9%).¹ Po vlastitom očitovanju etnički presjek sudionika uključivao je bijelce (77%), Latinoamerikance (8,5%), Azijate (3,2%), Afroamerikance (3,2%), Indijance (1,4%), osobe sa Srednjeg Istoka (0,4%) i ostale (6,4%), (uključujući dvije ili tri od navedenih kategorija, ili ni jednu od njih). Prosječna dob u vrijeme testiranja bila je 20 godina i 1,5 mjeseci.

U proljeće 1999. pitali smo sudionike (N=231) kad se dogodio razvod njihovih roditelja. Sudionicima je ponuđeno šest mogućih odgovora (1979. ili ranije, 1980-1983., 1984-1987., 1988-1991., 1992-1995., 1996. ili kasnije). Učestalost za te godine razvoda bila je 11%, 29%, 21%, 22%, 12% i 6%. Time je u našem uzorku prosječna godina razvoda bila između 1985. i 1987.

Sudionicima je bilo ponuđeno pet odgovora o tome koliko su sami bili stari u vrijeme razvoda roditelja (0-5 godina, 6-10, 11-15, 16-18, 19 ili stariji). Učestalost po dobi u vrijeme razvoda bila je 38%, 28%, 20%, 10% i 4%. U našem je uzorku prosječna dob sudionika u vrijeme razvoda roditelja bila 8 godina. Prosječna dob djece u vrijeme razvoda njihovih roditelja u Braverovom (1998.) reprezentativnom uzorku razvoda evidentiranih 1986. u Phoenixu bila je oko 6 godina.

Postupci

Studentima u učionici dat je po jedan od četiri slučajno distribuirana upitnika za ručno popunjavanje tijekom jednog sata svakog polugodišta namijenjenog istraživanju sudionika. Svakog semestra su neka ili većina ovdje analiziranih pitanja bila uključena u jedan ili sve upitnike.

REZULTATI

Tablica 1 prikazuje srednje vrijednosti po spolu sudionika, koji su izvjestili o organizaciju života kakvu su imali, o organizaciji života kakvu su željeli, svojoj percepciji o tome kakvu su organizaciju života željeli njihovi roditelji, njihova uvjerenja o tome kakva je organizacija života najbolja, i organizaciju života za koju su razvedeni otac i majka smatrali da je najbolja za djecu. Za svaku varijablu skala je rangirana od 0, što označava glavno prebivalište kod majke i premalo kontakata s ocem, do 8, što označava glavno prebivalište kod oca i premalo kontakata s majkom, a sa 4 je označeno podjednako vrijeme provedeno sa svakim roditeljem.

¹ Kad u ovom radu navodimo da su razlike značajne, smatramo ih statistički značajnima na konvencionalnoj razini vjerojatnosti, tj. da ima manje od 5% vjerojatnosti da se razlika ne bi utvrdila u drugoj studiji s drugim uzorkom sudionika. Detalji o statističkim testovima dostupni su na zahtjev.

Tablica 1

Srednje vrijednosti i broj ispitanika za izvješće o organizaciji života ispitanika

Organizacija života	Muškarci		Žene	
	Srednja vrijednost	Broj	Srednja vrijednost	Broj
Što su imali	2,32	339	1,98	481
Što su željeli	3,13	135	2,62	180
Što su majke željele	2,01	140	1,86	214
Što su očevi željeli	3,06	144	3,39	210
Što vjeruju da je najbolje	2,10	82	1,65	114
Uvjerenja razvedenih majki	2,10	82	1,65	114
Uvjerenja razvedenih očeva	4,40	82	4,43	114

NAPOMENA: Skala je rangirana od 0 = primarno prebivalište s majkom i minimalni ili nikakvi kontakti s ocem, do 8 = primarno prebivalište s ocem i minimalni ili nikakvi kontakti s majkom, dok je 4 = podjednako vrijeme provedeno sa svakim od roditelja.

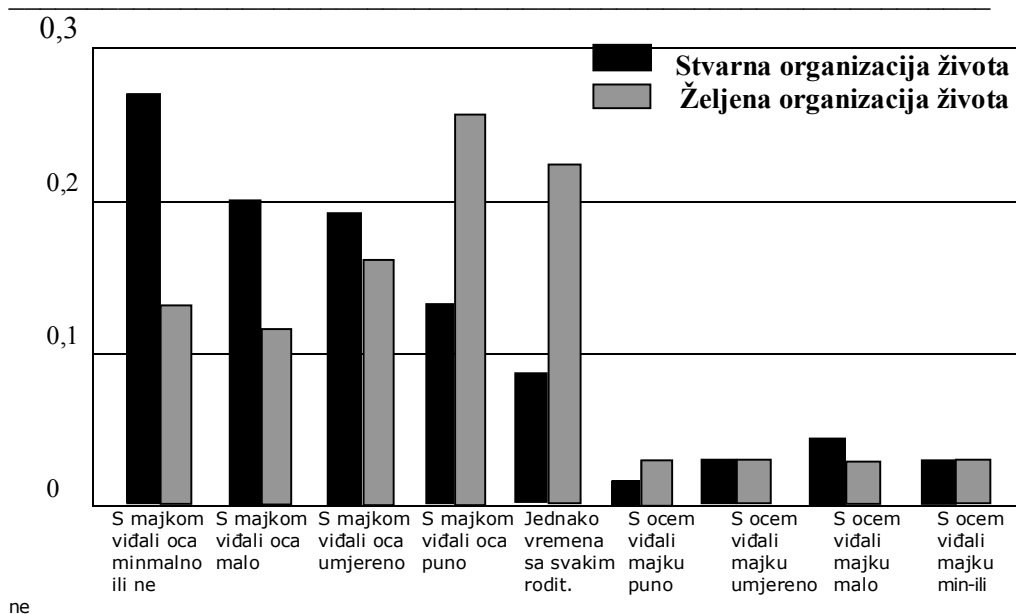
Muškarci su izvjestili o značajno većoj količini vremena provedenog s očevima (srednja vrijednost 2,32), od žena (1,98)². Muškarci su također izvjestili da su željeli značajno više vremena s očevima (3,13) nego što su to željele žene (2,62)³. Značajno je da su i muškarci i žene željeli značajno više vremena s očevima od onoga koliko su sa njima provodili.

Slika 1 pokazuje distribuciju odgovora na ova dva pitanja po spolu. Osamdeset posto sudionika izvjestilo je da su živjeli primarno s majkama, 8% izvjestilo je da je živjelo podjednako s oba roditelja, a 12% je izvjestilo da je živjelo primarno s očevima. Dok je gotovo polovica (48%) izvjestila o današnjoj organizaciji života u jednoj od dvije najniže kategorije viđanja očeva, ili minimalno ili uopće ne, ili samo nešto vremena, u dramatičnom je obratu, 48% ispitanika izvjestilo da su željeli jednu od dvije kategorije opsežnog viđanja očeva ili podjednako vremena s oba roditelja.

Da bismo vidjeli kako se organizacija života i učestalost kontakata mijenjala kroz vrijeme, od sudionika smo (N=134) tražili odgovore o organizaciji kakvu su imali tijekom prve dvije godine nakon razvoda (srednja

² Pitanje je glasilo: "Između vremena kad su ti se roditelji razveli i danas, što od navedenog najbolje označava tvoju organizaciju života sa svakim od njih?"

³ Pitanje je glasilo: "Kakva organizacija života po tvom mišljenju najbliže opisuje ono što si ti želio/željela nakon razvoda roditelja?"

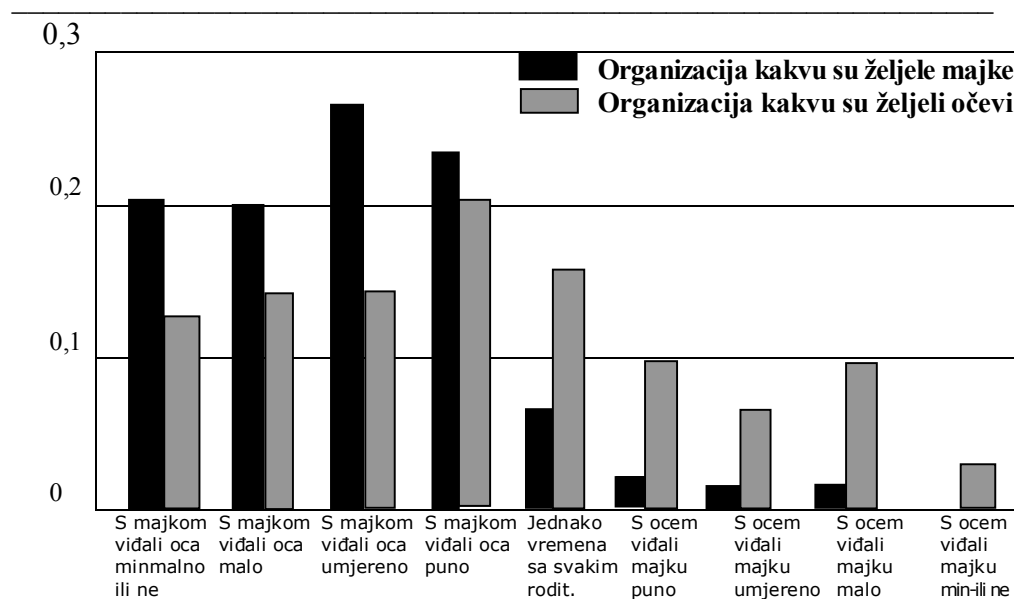
Slika 1. Udio subjekata koji su izvijestili po vrstama organizacije života kakvu su imali i kakvu su željeli

vrijednost za muškarce i žene zajedno = 2,27), treće i četvrte godine (2,20), pete i šeste godine (2,05) te sedme i osme godine (2,14). Statistička analiza ne ukazuje na povećanje kontakata s ocem tijekom od 8 godina nakon razvoda. Upitali smo ispitanike kako vide kakvu su organizaciju života željele njihove majke, a kakvu očevi⁴. Slično su i muškarci i žene izvijestili o značajnoj razlici između onoga koliko su vremena očevi željeli provoditi s njima (srednja vrijednost ukupno = 3,25) i onoga koliko su vremena njihove majke željele da očevi provode s njima (1,92). Slika 2 pokazuje distribuciju odgovora na ova dva pitanja. Četrdeset posto izvijestilo je da su njihove majke željele da sudionici viđaju očeve ili minimalno ili uopće ne, ili samo ponekad. Samo 7% tvrdi da su njihove majke željele da provode podjednako vremena s oba roditelja. Puno manje očeva nego majki željelo je tri najniže kategorije svoje uključenosti, dok je 44% sudionika izvijestilo o tomu da su njihovi očevi željeli da djeca žive s njima ili polovicu, ili više od polovice vremena.

Nije bilo značajne razlike između stvarne organizacije života o kojoj su sudionici izvijestili i toga što su, prema njihovim izvješćima, željele njihove majke, bez obzira na spol sudionika. Međutim su sudionici oba spola opazili da su očevi željeli značajno više uključenosti nego što su imali. Naročito

⁴ Pitanje je glasilo: "Kakva organizaciju života po tvom mišljenju najbliže opisuje ono što su [tvoja majka ili tvoj otac] željeli za tebe nakon razvoda?"

je to bilo izraženo kod onih očeva koji su viđali svoju djecu minimalno ili ih uopće nisu viđali, i kod onih koji su djecu viđali umjereno.

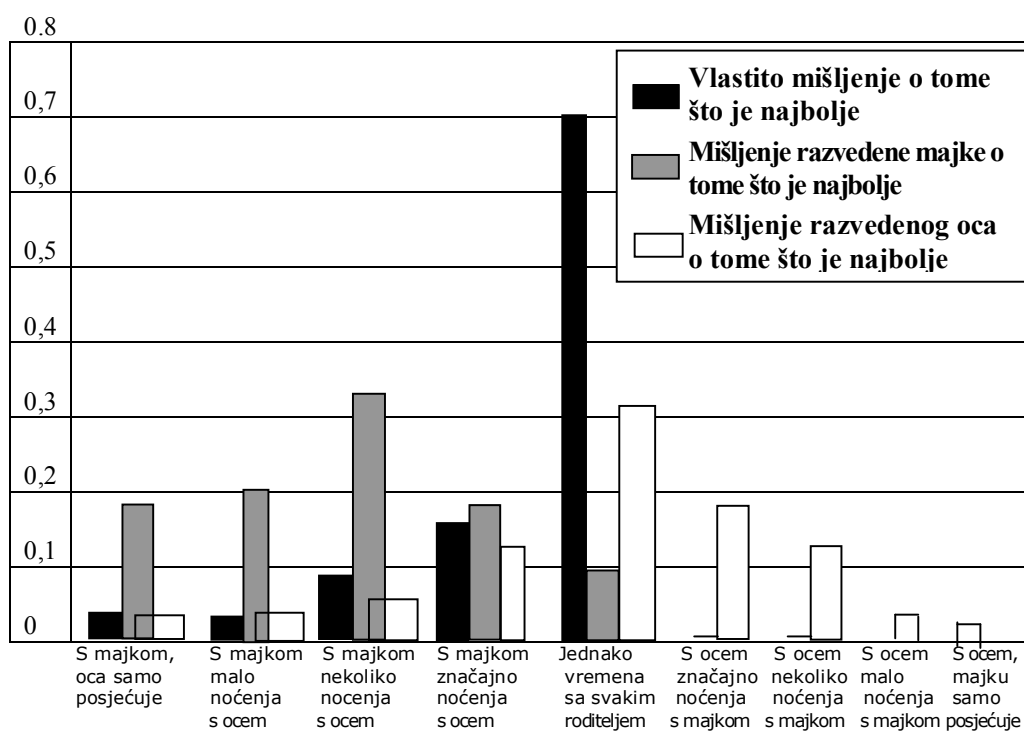
Slika 2. Udio subjekata po vrstama organizacije života kakvu su željeli njihove majke i očevi

Postoci očeva za koje je uočeno da su željeli više uključenosti nego što su je imali bili su 63%, 78% i 78%. Nasuprot tomu, postoci majki kod kojih je uočeno da su željele više kontakata sudionika s očevima smanjivao se rapidno kad bi očevi dobili umjerenu količinu kontakata. Postoci su bili 60%, 55%, i 28%. Ukupno je samo 32% sudionika izvjestilo da su majke i očevi željeli istu organizaciju života.

Konačno, muškarci su smatrali da su njihovi očevi željeli provoditi istu količinu vremena s njima (prosječno=3,06) koliku su i sami željeli (3,13), ali su žene držale da njihovi očevi žele provoditi bitno više vremena s njima (3,39) nego što su same željele (2,62) (vidi Tablicu 1).

Nadalje, željeli smo doznati što su naši sudionici, koji su iskusili razvod

roditelja, smatrali da je najbolja organizacija života za djecu razvedenih.⁵ U postavljanju ovog pitanja, upotrijebili smo društveno prihvatljivije uporišne kategorije redovitih viđanja s drugim roditeljem, umjesto skale koja se temeljila na kategorijama viđanja drugog roditelja minimalno ili nikako. To su pratile tri

Slika 3. Udio subjekata koji su smatrali da je određena vrsta organizacije života najbolja za djecu, i udio mišljenja subjekata o tome što su razvedene majke i očevi smatrali najboljim.

⁵ Prva verzija (jesen 1996.) ovoga pitanja počinjala je ovako: "Ako se roditelji razvedu, podjednako su dobri roditelji i žive relativno blizu jedan drugoga . . ." Sumnjali smo da bi izraz "podjednako dobri" možda utjecao na dobijanje odgovora "podjednako vrijeme s oba roditelja." Posljedično, preradili smo pitanju za sljedeće tri primjene upitnika i zamijenili smo izraz "podjednako dobri roditelji" s "oboje dobri roditelji". Izmjena nije imala učinka. Srednja je vrijednost prije izmjene bila 3,58 (N = 147), a nakon izmjene sveukupna je srednja vrijednost bila 3,57 (N = 359), jesen 1997. = 3,65, proljeće 1998. = 3,59, jesen 1998. = 3,40). Na koncu smo ponovno izmijenili formulaciju za posljednju primjenu upitnika i uklonili smo "i oboje su dobri roditelji i žive relativno blizu jedan drugoga" kako sudionici ne bi svoje odgovore temeljili samo na djeci koja su imala optimalne okolnosti za podjednako vrijeme. Pitanje je jednostavno glasilo, "Ako se roditelji razvedu, što misliš da je najbolja organizacija života za djecu?" Srednja je vrijednost ostala ista, 3,58 (N = 321). Mjesto na kojem se pitanje nalazilo također je variralo unutar upitnika o razvodu. U prve dvije primjene, pojavljivalo se nakon istih 10 pitanja o trenutačnoj organizaciji života i odnosu s roditeljima, u posljednje tri primjene, pojavljivalo se kao prvo pitanje.

kategorije koje su specificirale povećanje broja noćenja (malo, ponekad i značajan broj). Kao i prije, centralna kategorija (4 na skali) određivala je podjednako vrijeme s oba roditelja. Nije bilo značajne razlike između muškaraca (srednja vrijednost = 3,58) i žena (3,54). Slika 3 pokazuje da je 70% sudionika mislilo da je najbolja organizacija života za djecu bila podjednaka količina vremena s oba roditelja.

Provjerili smo je li jaka preferencija prema podjednakom vremenu s oba roditelja dolazila od onih sudionika koji su manje živjeli sa svojim očevima. Možda je uvjerenje da je ograničena podjednako vremena fenomen "zelenije trave", te oni koji su doista živjeli ravnopravnije s oba roditelja mogu smatrati ovu organizaciju života manje nego idealnom. Međutim, od onih koji su živjeli podjednako s oba roditelja, 93% je vjerovalo da je organizacija podjednako vremena s oba roditelja zapravo najbolja.

Sudionike (N = 88) smo pitali za mišljenje što je najbolja organizacija života za djecu različitih dobi (uz uvjet da su oba roditelja dobri roditelji i da žive relativno blizu jedan drugome). Bilo je pet verzija ovog pitanja o djeci u dobi od rođenja do 2 godine, od 3 do 5 godina, od 6 do 10 godina, od 11 do 14 godina i od 15 do 18 godina. Pitanje je glasilo: "Koliko bi dana dijete trebalo provesti u tatinoj kući tijekom prosječno 2 tjedna (14 dana) gdje 'dan' znači dnevno vrijeme plus noćenje?" Skala odgovora razlikovala se od kvantitativne skale korištene u prethodnom pitanju, jer je pružala kvantitativne kategorije. Bila je formulirana kako slijedi: "0 = 1-2 dana kod tate; 1 = 3-4 dana kod tate, 3 = 6 dana kod tate, 4 = 7 dana kod tate (podjednako vrijeme kod svakog roditelja), 5 = 8 dana kod tate, 6 = 9 dana kod tate, 7 = 10-11 dana kod tate (što je jednako najviše jednom vikendu s majkom)."

Srednje vrijednosti za pet dobnih intervala bile su 1,98, 2,78, 2,99, 3,01 i 2,91. Srednja vrijednost za dob od rođenja do 2 godine života bila je bitno niža od srednje vrijednosti za starije dobi, koje se međusobno nisu razlikovale. Opcije kvantitativnih odgovora korištene u ovim pitanjima otkrivaju da su sudionici smatrali da bi u dvotjednom periodu čak dojenčad i mala djeca trebali provoditi 5 dana i noći u očevoj kući (1,98). Za stariju djecu, u dobi od 3 do 18 godina, sudionici su smatrali da bi trebali provoditi prosječno šest od četnaest dana i noći (2,92). U ovom je pitanju kategorija podjednako vremena definirana usko, kao 7 dana i noći od 14. Postoci ispitanika koji su izabrali ili 6 dana ili 7 dana za svaki dobn interval su bili 32%, 52%, 64%, 61% i 57%.

Konačno, pitali smo se smatraju li ispitanici da su njihovi stavovi o najboljim organizacijama života za djecu slični stavovima generacije njihovih roditelja.⁶ Skala odgovora bila je kvalitativna, utemeljena na kategorijama

⁶ Ovo je pitanje glasilo: "Želimo doznati što misliš da bi razvedene mame [razvedeni tate] odgovorili na pitanje: Ako se roditelji razvedu, i oboje su dobri roditelji, i žive relativno blizu jedan drugoga, što mislite da bi bila najbolja organizacija života za dijete/djecu?"

redovitih posjeta drugom roditelju. Čak i kad pitanja određuju uvjete (dva dobra roditelja koja žive u blizini), koja bi trebala pogodovati organizaciji podijeljenog života s roditeljima, postojala je značajna razlika između onoga što su smatrali da bi razvedeni očevi mislili da je najbolje i onoga što bi razvedene majke mislile da je najbolje. Smatrali su da bi očevi u prosjeku mislili da su najbolji uvjeti za djecu da žive sa svojim očevima nešto više od polovice vremena (prosjek za muškarce i žene kombinirano = 4,42), a majke bi mislile da bi bilo najbolje samo ponekad prespavati kod oca (1,88). Slika 3 također pokazuje distribuciju odgovora na ta dva pitanja. Značajno je da su sudionici mislili da su njihova mišljenja o tome što je najbolje bila značajno drugačija od mišljenja razvedenih majki, po tome što su mislili da bi samo nekoliko majki smatralo podjednako vrijeme najboljim, kao i od mišljenja razvedenih očeva koji su mislili da je primarno prebivalište kod oca najbolje.

RASPRAVA

Wallerstein i Lewis (1998.) tvrde da se glas djece previše često ne čuje u odlukama koje na njih utječu tijekom razvoda, što vodi do osjećaja žaljenja, ljutnje i nanosi štetu odnosu roditelj-dijete koja se nastavlja u odrasloj dobi. U ovoj smo studij, pitali više od 800 mladih odraslih osoba koji su odrastale uz razvod roditelja za stajališta o centralnom pitanju koje pogađa djecu razvedenih na dnevnoj osnovi: o organizaciji života sa svakim od roditelja. Njihova su stajališta bila jasna. Željeli su da su provodili više vremena s očevima tijekom svojeg odrastanja, a organizacija života koju su smatrali najboljom za djecu jest podjednako vrijeme s roditeljima.

Dvije kategorije organizacije života koje su sudionici najviše željeli bilo je da žive podjednako vrijeme s roditeljima, a odmah ispod toga, da puno viđaju svoje očeve. Ove želje za više vremena s očevima potječu iz djetinjstva, kad su proveli općenito malo vremena s njima i kad su po tom pitanju zamjećivali značajno neslaganje između svojih roditelja. Sudionici su izvještavali o podjednako maloj količini vremena provedenog s očevima. Njihove organizacije života bile su upadljive po nedostatku varijacije. Najčešća organizacija na skali bila je najniža kategorija uključenosti oca (minimalno viđanje, ili neviđanje oca), a opseg je jedva dosizao polovicu skale. Organizacija života također je bila upadljivo stabilna tijekom vremena. Ono o čemu su sudionici izvještavali s početka razvoda roditelja bilo je isto ono što su imali 8 godina kasnije. Ovo, čini se, podržava izvješće Wallerstein i Lewis (1998.) o tomu da roditelji nisu bili fleksibilni u usklađivanju organizacije života s odrastanjem djece.

Sudionici su uočili da se njihovi roditelji ne slažu o organizaciji života kakvu svatko od njih želi. Moglo se, s obzirom na to da je razina uključenosti očeva bila tako niska, očekivati da su to očevi željeli, a da su majke željele

veću uključenost očeva. Ali je istina bila suprotna. Sudionici izvještavaju da su njihove majke željele *status quo*, a da su očevi bili ti koji su željeli više vremena sa svojom djecom. Smatrali su je da je puno više majki nego očeva željelo tri najniže kategorije uključivanja očeva. Sklonosti koje su sudionici uočili kod svojih očeva predstavljale su visoku razinu željene roditeljske odgovornosti. Sada odrasla djeca u 44 posto slučajeva percipirala su očeve kao onog roditelja koji je želio živjeti s njima polovicu ili većinu vremena. Ispitanici su tako smatrali da je gotovo polovica očeva željelo preuzeti značajnu, a često i većinu odgovornosti svakodnevne skrbi. Čak i među sudionicima koji su svoje očeve vidali minimalno ili nikako, malo vremena i umjereno vremena, 63%, 78%, i 78% ispitanika izvijestilo je da su ih njihovi očevi željeli vidati više. Valja imati na umu da to nisu bila djetinja izvješća dobivena tijekom ranih faza fantazijama ispunjenih pokušaja suočavanja s odsustvom oca, već izvješća prikupljena od studenata koji su, po riječima Wallerstein i Lewis (1998.) "formulirali i reformulirali svoj sud o svakom roditelju na temelju vlastitih opažanja tijekom godina odrastanja" (str. 377). Temeljem toga što su majke željele *status quo*, a očevi više uključenosti, ne iznenađuje da je samo 32% izvijestilo o tomu da su njihove majke i očevi željeli istu organizaciju života.

Sudionici su vjerovali da je najbolja organizacija života za djecu podjednako vrijeme s oba roditelja. To je predstavljalo značajan konsenzus među njima i značajno odstupanje od iskustva u vlastitim obiteljima. Također su smatrali da je manje od 10% njihovih majki i 20% njihovih očeva željelo podjednako vrijeme, a nešto iznad 20% samih sudionika željelo je podjednako vrijeme s obzirom na posebne obiteljske okolnosti. Ali je 70% njih, i muškaraca i žena, mislilo da je živjeti podjednako vrijeme s oba roditelja najbolja organizacija života za djecu. Među malim brojem ispitanika koji su zaista imali takvu organizaciju života, čak ih je i veći postotak (93%) vjerovalo da je to bilo najbolje. To je uvjerenje također predstavljalo značajno odstupanje od onoga što su mislili da generacija njihovih roditelja smatra najboljim. Sudionici su sebe doživljavali kao nositelje novog svjetonazora o tome koja je organizacija života u najboljem interesu djeteta. Po tom su pitanju ispitanici sebe doživljavali drugačijima od razvedenih očeva, a ispitanice su sebe doživljavale posebno različitima od razvedenih majki (vidi Tablicu 1). Iz njihova kuta gledanja, niti razvedene majke, koje su percipirane kao da žele manju uključenost očeva, niti razvedeni očevi, od kojih su mnogi percipirani kao da žele živjeti sa svojom djecom više od polovice vremena, nisu bili u pravu. Zato uvjerenja sudionika da djeca trebaju živjeti podjednako vremena s oba roditelja nije bilo samo refleksija njihove percepcije nečijeg tuđeg stajališta. Očito je to bila njihova vlastita odluka i teško ju je bilo pokolebati. Ostala je nepromijenjena kroz promjene formulacije pitanja i promjene pozicije pitanja u upitniku. I ostala je značajno dosljedna kroz promjene na skali

odgovora koji su uključivali kvantitativne odgovore i razlikovanje djece različitih dobi. Većina je sudionika smatrala da je tijekom dvotjednog perioda najbolja organizacija života 6 ili 7 dana i noći u očevoj kući za svaku dobnu skupinu osim dojenčadi i vrlo male djece.

Istraživanje korelata razvoda pokazuje da je roditeljski sukob povezan s negativnim ishodima za djecu (usp. Emery, 1982.; Peterson & Zill, 1986.). Predstavljene podaci pokazuju da postoji mogućnost da djeca budu izložena roditeljskom sukobu po pitanju organizacije života djece. Djeca očito očekuju da je odlučno neslaganje roditelja o organizaciji života norma za razvedene majke i očeve (vidi Sliku 3). A djeca očito lako zapažaju žele li njihovi očevi više vremena. Zato djeca vjerojatno očekuju i znaju za roditeljsko neslaganje u vezi s organizacijom života. Sadašnja situacija u kojoj i očevi i djeca žele više zajedničkog vremena nego što imaju, stvara dilemu. Ako očevi pokušavaju uvjeriti svoju djecu da bi željeli provoditi više vremena s njima, riskiraju da se djeca osjećaju uhvaćena u središte neslaganja između roditelja. Ako očevi to pokušaju prikriti, riskiraju da njihova djeca pomisle da ne žele djeliti njihovu želju za više zajedničkog vremena.

Izlaz iz ove dileme je nekako promicati više roditeljske suglasnosti po pitanju organizacije života. Primarno bi trebalo obratiti pozornost na želje djece, kao što su nedavno Mason (1999.) i Wallerstein i Lewis (1998.) izrazito naglasili. Predugo smo vremena, međutim, imali premalo uvida u to kakvu organizaciju života djeca zapravo žele, koja čini bol razdvajanja roditelja podnošljivijom za djecu; roditelji, a jednako tako i zakonodavci, pridavali su premalo važnosti uvidu koji smo imali (Kelly & Wallerstein, 1977.; Rosen, 1979.). Naši sudionici, koji su proživjeli roditeljske razvode i sada ušli u mlađu odraslu dob (i studij), dali su nam svoj "stručni" savjet. Sedamdeset posto njih, i muških i ženskih, vjeruje da je organizacija života uz podjednako vrijeme s oba roditelja najbolja za djecu. Naši sudionici smatraju da je značajan broj njihovih očeva želio postati primarnim skrbnicima (vidi Sliku 2), što, jasno, nije sukladno uvjerenjima sudionika o tome što je najbolje, dok su ostali očevi željeli manje od podjednake uključenosti. Zato će promjena za očeve očito morati ići u oba smjera. Ali, praktički su sve majke percipirane kao one koje su željele manje očevog uključivanja u život djeteta od podjednakog vremena, tako da će promjena za majke biti u smjeru prihvaćanja puno više uključenosti oca. Ono što bi trebalo motivirati i majke i očeve spoznaja je da će, ako se ne promijene, njihova djeca odrasti osjećajući da im vlastiti roditelji nisu omogućili organizaciju života koju oni smatraju najboljom za djecu. Ono što bi promjenu moglo olakšati jest činjenica da ono što djeca žele jest pravičnija organizacija života, tako da roditelji, u idealnom slučaju, ne bi trebali vidjeti to pitanje kao situaciju gdje će oni sami biti pobjednici ili gubitnici.

U društvu i na sudovima rasprava je (Kelly & Wallerstein, 1977.; Rosen, 1979.) još uvijek ograničena pretpostavkama i razmatranjima kontakata unutar

konteksta primarnog boravišta kod majke. Ta je pretpostavka u suprotnosti s onim što današnja generacija studenata vjeruje da je najbolje. I odluke o organizaciji života koje su donesene za ovu generaciju bile su u suprotnosti s količinom vremena koju su oni željeli provesti s očevima. No, ako se stavovi izraženi kod naših sudionika ne mijenjaju sa starenjem, onda će borbe za skrb koje su iskusili kao djeca, za nove generacije postati prošlost. Buduće majke i očevi među našim sudionicima složili su se o najboljim organizacijama života za djecu nakon razvoda. Sumnjamo da će se njihova stajalista promijeniti, iz više razloga. Oni vide sebe kao aktere koji zauzimaju novu poziciju u odnosu na pitanje organizacije života, različitu i od majčine i od očeve u generaciji njihovih roditelja. Budući da su do toga došli samostalno, manje je vjerojatno da će odustati. I vjerojatno neće zaboraviti iskustva i osjećaje koje su imali kao djeca razvedenih roditelja koja su ih navela na uvjerenje da je podjednako življenje s oba roditelja najbolje za djecu.

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Nedavno je podnesena zamolba (Wallerstein & Lewis, 1998; Mason, 1999) koju su sudovi očito čuli (L'Heureux-Dube, 1998.) da se razvije pristup skrbi i odlukama o kontaktima koji je usredotočen na djecu. Današnja istraživanja mogu koristiti i zakonodavci i oni koji odlučuju o pojedinačnim slučajevima kako bi razumjeli tipične osjećaje koje će u vezi s organizacijom života imati djeca koja prolaze kroz razvod svojih roditelja. Mladi odrasli koji su proživjeli razvod roditelja i otišli na studij, ne misle da je živjeti podjednako vrijeme s oba roditelja nužno neprovedivo i, zapravo, vjeruju, uz značajni konsenzus, da je to najbolja organizacija života za djecu. Jasno je da primjena na pojedinačne slučajeve mora biti zasnovana na procjenama pojedine djece i njihovih posebnih okolnosti, koje mogu, ali ne moraju činiti podjednako vrijeme sa svakim roditeljem prikladnom organizacijom njihova života. No, roditelji su ti koji na kraju moraju odlučiti učiniti takvu organizaciju provedivom. Možda je najbolje upotrijebiti ova istraživanja na način da ih stručnjaci podijele s roditeljima, kako bi ovi postali svjesni trajnih osjećaja koje njihova djeca vjerojatno imaju u vezi s organizacijama života koju su im pružili. Buduća istraživanja trebaju dokazati koliko to vrijedi za mlade koji ne studiraju. Tako je najkonzervativnija primjena postojećih istraživanja, primjena na obitelji koje će poslati svoju djecu na fakultet. No značajan konsenzus koji su sudionici pokazali, svakako ukazuje na uvjerenje da je podjednako vrijeme s oba roditelja najbolje, i presjek je mnogih različitih obiteljskih okolnosti i iskustava iz djetinjstva. Ne čini se da naši sudionici predstavljaju obitelji koje su posebno predisponirane za ohrabivanje djece u uvjerenju da su organizacije života s podjednakim vremenom djeteta s oba roditelja provedive i optimalne. Djeca su općenito imala premalo

vremena s očevima, majke su bile sklone imati baš takvu razinu očeve uključenosti, a očevi su poredani na skali po pitanju koliko su uključenosti željeli. Ovi rezultati pokazuju da su, bar za veliki dio populacije, djeca željela više vremena s očevima nakon razvoda i da percipiraju da njihovi očevi žele isto. Pojednostavljeno gledano, postoji diskrepancija između količine roditeljske odgovornosti koja je percipirana kao željena od strane očeva i one stvarno realizirane, što predstavlja značajan i neuočeni izvor skrbi za dijete. Pogled u dubinu, u smislu ljudskih odnosa, to pokazuje kao izgubljene prilike i oca i djeteta i potencijalni je izvor žaljenja i ogorčenosti u postojećim odnosima.

BIBLIOGRAFIJA

- Ahrons, C. R. (1983). Predictors of paternal involvement post divorce: Mothers' and fathers' perceptions. *Journal of Divorce*, 6, 55-69.
- Braver, S. L. (1998). *Divorced dads: Shattering the myths*. New York: Putnam.
- Braver, S. L., Wolchik, S. A., Sandler, I. N., Sheets, V., Fogas, B., and Bay, R.C. (1993). A longitudinal study of noncustodial parents: Parents without children. *Journal of Family Psychology*, 7, 9-23.
- Bumpass, L. L., & Sweet, J. A. (1989). Children's experience in single parent families: Implications of cohabitation and marital transitions. *Family Planning Perspectives*, 21, 256-260.
- Derevensky, J. L., & Deschamps, L. (1997). Young adults from divorced and intact families: Perceptions about preferred custodial arrangements. *Journal of Divorce and Remarriage*, 27, 105-122.
- Emery, R. E. (1982). Interparental conflict and the children of discord and divorce. *Psychological Bulletin*, 92, 310-330.
- Fulton, J. A. (1979). Parental reports of children's post-divorce adjustment. *Journal of Social Issues*, 35, 126-139.
- Furstenberg, F. F. (1988). Good dads—Bad dads: Two faces of fatherhood. In A. J. Cherlin (Ed.), *The changing American family and public policy* (pp. 198-218). Washington, DC: Urban Institute.
- Furstenberg, F. F., Nord, C.W., Peterson, J. L., & Zill, N. (1983). The life course of children of divorce. *American Sociological Review*, 48, 656-668.
- Kelly, J. B., & Wallerstein, J. S. (1977). Part-time parent, part-time child: Visiting after divorce. *Journal of Clinical Psychology*, 6, 51-54.
- L'Heureux-Dube, C. (1998). A response to remarks by Dr. Judith Wallerstein on the long-term impact of divorce on children. *Family and Conciliation Courts Review*, 36, 384-391.
- Mason, M. A. (1999). *The custody wars*. New York: Basic Books.
- National Center for Health Statistics. (1990). *Vital statistics of the United States, 1988: Vol. 1. Natality* (DHHS Publication No. PHS-90-1100).

- Washington, DC: Government Printing Office. Peterson, J. A., & Zill, N. (1986). Marital disruption, parent-child relationships, and behavior problems in children. *Journal of Marriage and the Family*, 48, 295-307.
- Rosen, R. (1979). Some crucial issues concerning children of divorce. *Journal of Divorce*, 3, 19-25.
- Seltzer, J. A., & Bianchi, S. M. (1988). Children's contact with absent parents. *Journal of Marriage and the Family*, 50, 663-677.
- Seltzer, J. A., & Brandreth, Y. (1994). What fathers say about involvement with children after separation. *Journal of Family Issues*, 15, 49-77.
- U.S. Bureau of the Census. (1991). *Child support and alimony: 1989* (Current Population Reports, Series P-60, No. 173). Washington, DC: Government Printing Office.
- Wallerstein, J. S., & Lewis, J. (1998). The long-term impact of divorce on children: A first report from a 25-year study. *Family and Conciliation Courts Review*, 36, 368-383.

William V. Fabricius je u vrijeme pisanja ovoga rada bio izvanredni profesor psihologije na Arizona State University. Doktorirao je na University of Michigan.

Jeffrey Hall je u vrijeme pisanja ovoga rada bio diplomirao na Arizona State University u prosincu 1999. kao prvostupnik psihologije. Dalje studira istodobno radeći u sektoru tehnologije.